

Friskolereform 2.0 – från marknad till samhällsansvar

Sammanfattning

Sveriges friskolesystem har bidragit till valfrihet och mångfald, men också till segregation, betygsinflation, minskad likvärdighet och en omfattande marknadisering av skolan. Den nuvarande modellen, där vinstutdelande aktörer verkar på en skolmarknad med i stort sett fri etableringsrätt och per-capitabaserad skolpeng, har visat sig oförenlig med skolans långsiktiga samhällsuppdrag. Samtidigt visar idéburna skolor att mångfald och kvalitet kan förenas med samhällsnytta och ansvarstagande. Föreliggande promemoria skisserar en Friskolereform 2.0.

Bakgrund

Friskolereformen infördes i början av 1990-talet utan en föregående systemutredning. Reformen motiverades av konkurrens, valfrihet, pedagogisk mångfald och lokala initiativ. I praktiken har systemet utvecklats mot storskalighet, koncernbildning och starkt styrande ekonomiska incitament, samtidigt som skolans kompensatoriska och bildande uppdrag har försvagats.

Forskning och myndighetsrapporter pekar på:

- Ökad skolsegregation och minskad likvärdighet
- Betygsinflation och minskad tilltro till betygssystemet
- En växande resultatstyrning med fokus på efterkontroll
- Försämrat professionellt handlingsutrymme för lärare och rektorer
- Skandaler kopplade till vinstuttag och ägarstrukturer

Idéburna skolor förverkligar flera av friskolereformens ursprungliga mål. De erbjuder mångfald och valfrihet utan vinstintresse, är ofta lokalt förankrade och återinvesterar överskott för långsiktig stabilitet. De bidrar till innovation och ansvarstagande, tar ansvar i glesbygd och skapar trygga lärmiljöer med hög lärartäthet och god måluppfyllelse.

Trots detta missgynnas idéburna huvudmän av ett system som premierar stordrift, koncerner och finansiella incitament samt av ett kontrollsystem utformat för vinstdrivande aktörer. Slutsatsen är att det är de idéburna friskolorna som bäst realiserar reformens ursprungliga intentioner.

Centrala systemvariabler måste ses över

En reform bör justera centrala strukturer i dagens system: skolpengens voucher-logik, fri etableringsrätt utan lokal hänsyn, aktiebolag som driftsform, icke-samordnat skolval och kösystem, kommunernas begränsade rådighet samt NPM- och konkurrenslogik som inte är förenlig med skolans långsiktiga samhällsuppdrag.

Kärnproblemet är inte valfrihet eller fristående skolor i sig, utan **kombinationen av marknadslogik, vinstmotiv och skolans samhällsuppdrag**. Dagens system premierar volym, expansion och kostnadsminimering, snarare än långsiktig kvalitet, lokal förankring och samverkan.

Idéburna aktörer bidrar däremot till stabilitet, småskalighet, återinvestering av överskott, lokalt engagemang i glesbygd och i resurssvaga områden.

Friskolereform 2.0

En genomgripande reform av vårt nuvarande system bör ha ett antal konkreta mål eller värden som utgångspunkt. Reformen bör:

1. Säkerställa mångfald och valfrihet utan vinstuttag
2. Stärka likvärdighet, kvalitet och skolans bildningsuppdrag
3. Främja civilsamhällets och idéburna aktörers deltagande
4. Ersätta konkurrenslogik med samverkan och gemensamt ansvar

Nedanstående sex punkter bör utgöra väsentliga komponenter i en reformering av friskole-systemet.

1. Avskaffa vinstdrift i skolan

- Avskaffa aktiebolag som driftsform för skolor.
- Inför en särskild associationsform eller begränsa driftsansvar för skolverksamhet till idéburna aktörer.
- Säkerställ återinvestering av överskott.

2. Ny tillstånds- och etableringsprocess

- Pröva etableringar utifrån lokal kontext och samhällsbehov.
- Anpassa krav till små och idéburna huvudmän men med bibehållen likvärdighet och samhällelig insyn.
- Möjliggör krav på lokal förankring, demokratiska styrformer och etisk kod.

3. Reformera skolval och antagning

- Avskaffa enskilda köer.
- Inför gemensamt skolval med principer som balanserar valfrihet och likvärdighet.

4. Omforma finansieringen

- Reformera skolpengen för att gynna små skolor och kvalitet.
- Stärk den statliga styrningen och tydliggör hemkommunernas utbudsansvar.
- Inför kvalitetsincitament (till exempel lärartäthet och behörighet).

5. Minska administrativa krav på rapportering och uppföljning

- Minska administrativ överbyggnad.
- Stärk professionens autonomi och arbetsmiljö

6. Samverkan som norm

- Inför obligatoriskt samråd mellan kommuner och idéburna huvudmän.
- Etablera gemensam planering kring utbud, lokaler, elevhälsa och kompetensförsörjning.

Bred förankring och långsiktighet

Skapa ett skolramverk som kombinerar valfrihet och mångfald med ansvar, likvärdighet och samhällsnytta. Omvandlingen av vinstdrivande skolor till idéburna huvudmän bör utredas och aktivt stödjas genom statliga insatser, en tydlig tidsplan och en sammanhållen struktur med ekonomiska och organisatoriska incitament. Staten bör överväga att inrätta en särskild stödstruktur, för att bistå huvudmän under en övergångsperiod.

Reformen bör inledas med att underlätta och stimulera idéburna skolors etablering och utveckling, vilket kan genomföras relativt snabbt. Genom hela omställningen måste kontinuitet säkras för elever, lärare och lokaler. Det är ägarstrukturen – inte den pedagogiska verksamheten – som ska förändras.

Skolväsendet behöver mindre marknad – och mer samhälle

En central del i Friskolereform 2.0 bör vara ett tydligt skifte mot ökad samverkan och tillit i hela skolväsendet. Lärare och rektorer behöver ges större professionellt friutrymme och ett stärkt mandat att utforma undervisning och skolutveckling utifrån elevernas behov och skolans uppdrag. Dagens omfattande detaljstyrning och resultatfokuserade NPM-logik har i stor utsträckning trängt undan skolans bildningsuppdrag och bidragit till ökad administration på bekostnad av pedagogiskt arbete.

En reformerad styrning bör i stället bygga på förtroende för professionens kompetens och ansvarstagande, med minskat fokus på kontroll och mätbarhet och ökat fokus på kvalitet i undervisning, relationer och lärande. En övergripande statlig styrning gälla lika för kommunala skolor och fristående idéburna huvudmän; professionen ska ha likvärdiga villkor oavsett driftsform. Genom att stärka lärarnas och rektorernas arbetsmiljö, inflytande och yrkesstatus skapas bättre förutsättningar för långsiktig kvalitet, stabilitet och måluppfyllelse i skolan.